

(/)

🏠 (/)

> Vikingetid og Middelalder (<http://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/vikingetid-og-middelalder-13-13-13-13>)

> Bøger (<http://www.historie-online.dk/boger>)

> Anmeldelser (<http://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5>) > Magi og trolddom

← **Forrige artikel** (<http://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/vikingetid-og-middelalder-13-13-13-13/med-ord-og-ikke-med-slag>)

Magi og trolddom

Kategori: Anmeldelser

Visninger: 8142

Del artikel: **f** ([https://www.facebook.com/sharer/sharer.php?u=http://www.historie-](https://www.facebook.com/sharer/sharer.php?u=http://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/vikingetid-og-middelalder-13-13-13-13/magi-og-trolddom)

[online.dk/boger/anmeldelser-5-5/vikingetid-og-middelalder-13-13-13-13/magi-og-](http://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/vikingetid-og-middelalder-13-13-13-13/magi-og-trolddom)

[trolddom](http://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/vikingetid-og-middelalder-13-13-13-13/magi-og-trolddom)) **t** (<https://twitter.com/home?status=>. Aktiviteten kan ses på

[http://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/vikingetid-og-middelalder-13-13-13-](http://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/vikingetid-og-middelalder-13-13-13-13-13/magi-og-trolddom)

[13/magi-og-trolddom](http://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/vikingetid-og-middelalder-13-13-13-13/magi-og-trolddom)) **in** ([http://www.linkedin.com/shareArticle?](http://www.linkedin.com/shareArticle?mini=true&url=http://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/vikingetid-og-middelalder-13-13-13-13/magi-og-trolddom&title=)

[mini=true&url=http://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/vikingetid-og-](http://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/vikingetid-og-middelalder-13-13-13-13/magi-og-trolddom&title=)

[middelalder-13-13-13-13/magi-og-trolddom&title=\)](http://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/vikingetid-og-middelalder-13-13-13-13/magi-og-trolddom&title=)

Torben Svendrup

Magi og trolddom

Forlaget Ådalen, 2019, 179 sider. 200 kr

Af Jannie Uhre Ejstrud. Ph.d.

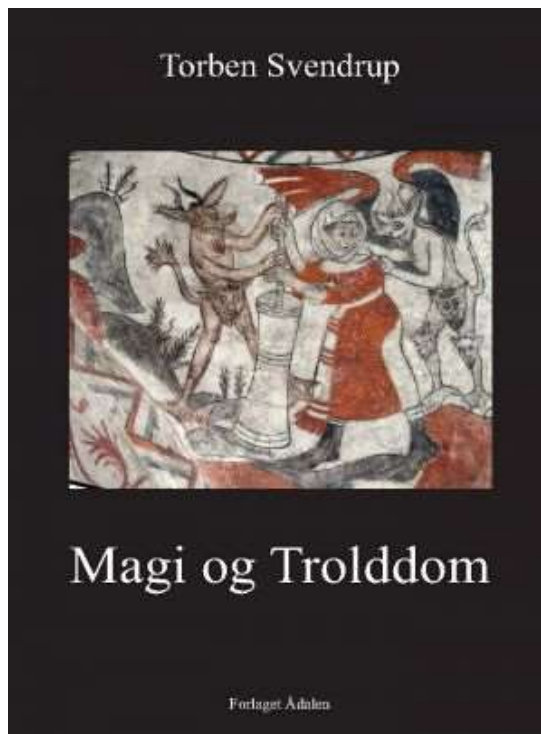
Hvad tænkte middelalderbonden egentlig om trolddom? Kan vi høre andet end de riges og de lærdes stemmer, når vi lægger øret til middelalderens kildemateriale? Hvilken forestillingsverden havde den jævne mand og kvinde, som var uden skriftsprog?

Ifølge Torben Svendrup kan der hentes svar i middelalderens kalkmalerier. De tre erklærede sigter med hans bog *Magi og trolddom* er at vise, at magi og trolddom var en del af livet i middelalderen; at der var forskel på den katolske kirkes opfattelse af trolddom og bondens; og at Reformationen betød en afgørende ændring i opfattelsen af både magi og trolddom.

Hans vej til at efterleve dette manifest går igennem folketroen, lovgivningen, teologien og kalkmalerierne fra perioden. Det er en kreativ og svær øvelse at holde så mange tovender på en gang, men Svendrup er øjensynligt en mand med et stort overblik; læseren kan roligt sætte sig til rette med en god kop mokka og et slumretæppe, for nu skal vi dissekere præ-reformatorisk trolddomstro.

Svendrup starter sin odysse igennem middelalderens trolddomstro i tiden før ruder konger var knægt, og starten går dermed fra Jellingstenene, hvorefter vi hurtigt kommer til Saxos Danmarkskrønike. Her finder forfatteren tegn på, at troen på trolddom som fænomen rækker længere tilbage end renæssancen – og for den sags skyld længere tilbage end middelalderen. Fra kong Niels, der til info døde i 1134, var der adskillelse mellem gejstlig og verdslig ret, og denne opdeling blev bekræftet igen af Valdemar Atterdag i 1340. Det havde indflydelse på synet på trolddom. I åndelige, moralske og etiske spørgsmål var synderne underlagt gejstlig ret, og herunder hørte kætteri, trolddom, blasfemi, hor, blodskam og lignende uhyrligheder. Kirken kvitterede helst for overtrædelse med bodsstraffe, og det er en af Svendrups gennemgående pointer, at middelalderkirken – dvs. den katolske – i langt højere grad end den senere – lutherske – anså bodsstraffe for vejen frem. Dette illustrerer han bl.a. med en sag fra Bergen i 1325, hvor straffen for et klokkeklart tilfælde af trolddom bl.a. var livslang faste to gange om ugen samt en pilgrimsfærd uden for det norske rige til den uheldige troldkvinde, som altså slap med livet i behold. De korporlige straffe, herunder henrettelserne, kom først med Reformationen, og en af bogens pointer er da også, at bålbrænding af hekse ikke hørte middelalderen til, men derimod renæssancen. Målet i den katolske kirke var ikke at slå ihjel, men at frelse sjæle. Det var først med Jyske Lovs tilføjelse af en trolddomsparagraf i begyndelsen af 1400-tallet, at der kom en reel verdslig lovgivning på området.

Undervejs får vi små sjove anekdoter, der placerer Danmark i det Europæiske trolddomslandskab. Vi stifter bekendtskab med et brev fra pave Gregor 7. til den danske kong Harald Hen i 1080, hvori paven frabeder sig, at man i Danmark giver præsterne skylden for det dårlige vejr, og i øvrigt stopper med at give dødsstraf til kvinder, der er "kendt skyldige i kraft af en umenneskelig og barbarisk skik" (s. 18). I stedet skulle man lade Gud om at dømme. En anden begivenhed, der rækker ud over landets grænser, er knyttet til en... skal vi kalde det uheldig ægteskabelig episode. Da den franske kong Filip i 1193 giftede sig med den danske prinsesse Ingeborg, som var søster til Valdemar Sej, mente han sig et offer for trolddom på sin bryllupsnat, idet han ikke kunne få udløsning i sin hustru. Det lykkedes Filip at annulleret ægteskabet via sin onkel, der var biskop, men paven afviste senere annulleringen, da der tilsyneladende ikke var tale om decideret impotens, men blot at den legemlige omgang "ikke [var] blevet fuldbyrdet i det kvindelige organ" (s. 37). For Søren da også.

En af Svendrup pointer, og i øvrigt ikke nogen ny idé, er, at det, der senere blev betragtet som strafbar trolddom, i middelalderen hovedsageligt blev betragtet som praktiske egenskaber hos kloge mænd og koner, som det var helt almindeligt at benytte sig af. Det gjaldt ikke mindst intime emner som seksualitet, graviditet, prævention og menstruation, og vi lærer således, at et harebagben stødt i en morter og indtaget af en gravid kvinde vil lette fødslen, ligesom det for kongelige kvindfolk kan gøre fødslen ubesværet, hvis den foretages igennem Jomfru Marias særk. Menstruationsblod og sæd må ikke indtages, og hvis det alligevel sker, er indtageren helt sikkert troldkvinde. Hvis det blæser så kraftigt, at 18 kællinger ikke kan holde den 19. ved jorden, kommer der tidligt forår. Den slags tommelfingerregler er jo vældig nyttige.

Et af Svendrup klare hjertebørn er hans teori om, at landsbykirkernes kalkmalerier er en indgang til at få et indblik i middelalderbondens – ikke præstens – tanker og trosverden, som ellers ikke er dokumenteret i det skriftlige materiale fra perioden. Nøglen til denne teori er kirkeværgen, som ifølge Svendrup var en lægmand, der blev fundet blandt de mest velnærede fæstebønder. Det var kirkeværgen, der forvaltede kirketiendet, hvoraf en tredjedel gik til vedligeholdelse af kirkebygningen, herunder udsmykning. Det var altså bønder, der administrerede kirkens formue på landet. Som Svendrup ganske rigtigt konstaterer er kirkeværgens rolle ikke fyldestgørende undersøgt og beskrevet, og hans meget interessante teori om at det var bønder, der dikterede hvad kalkmalerierne skulle forestille, kunne være spændende at se udfoldet yderligere igennem kildestudier, der underbygger teorien. Jovist, de har opkrævet tiender; men har de også ageret kunstudvalg i Guds hus?

Som et led i argumentationen tages vi på en lyntur til et udvalg af kirker med interessante kalkmalerier, som ifølge forfatteren kan fortælle noget om bondetroen, helt konkret i forhold til troldkvinde; fra at de kunne styre Djævelen ved at piske ham, til at brødbagningen kunne lattes ved at "djæveln skider i dejen" (s. 97). Undervejs får vi en indføring i middelalderlige brødtyper og lærer således, at 'skonrogger' er trekantede rugbrød, og 'vegger' er aflange gifler af hvedebrød. Dette er relevant i Svendrup afkodning af kalkmaleriet i landsbykirken som et produkt af den rige fæstebondestand og ikke gejstligheden, idet Jesus spiser den fattige bondes rugbrød på landsbykirkernes kalkmalerier, men får det dyre hvedebrød på klosterkirkernes vægge. I brødtypen afspejles altså datidens classeskel hos dem, der styrede vægkunsten; vi kan med andre ord kende lusen på gangen. Brød er ikke bare en fødevarer – det er et analyseredskab til middelalderlige kalkmalerier. Det er jo en genial tanke. Derudover ses ifølge Svendrup en hyppigere frekvens af djævle i landsbykirker end i bykirker, og da de små sataner er tegnet forskelligt fra sted til sted, ser han det som sandsynligt, at de ikke er udført efter prototypisk billedligt forlæg fra centralt (kirkeligt) hold, men snarere ud fra bøndernes mundtlige overleveringer med dertilhørende lokale variationer. Meget peger dermed ifølge Svendrup på, at kalkmalerierne afspejler bondestandens syn på djævle og folketroen snarere end gejstlighedens docerede værdisæt.

Ligesom i arbejdet med skriftlige kilder skal man være varsom med tolkningerne af visuelt kildemateriale, og det bliver tydeligt, når Svendrup f.eks. tolker billeder af djævle, der skider i smørret eller dejen, som udtryk for, at djævlens afføring som ekstraingrediens gør smørret eller dejen bedre. Smør-relaterede trolddomsproblemer dokumenteret i domsreferater fra 1600-tallet handlede hyppigt om smør, der var gjort dårligt – ikke bedre – ved hjælp af trolddom, så den nye tolkning kan undre. Til hans forsvar bemærker han dog også selv, at tolkningen af disse billeder for nutidens mennesker er "efter fattig evne, med høj risiko for at fejltolke motiverne" (s. 97). De modige teorier er dog forfriskende, og kan være medvirkende til at pege trolddomsforskningen i nye retninger med større fokus på det visuelle kildemateriale fra perioden. Eksempelvis er observationen omkring bagedysten skonrogger vs. vegger som udtryk for standsmæssige forskelle blandt de udsmykningsansvarlige kirkeværgere vældig interessant, og det kunne være spændende at se problemstillingen systematisk afprøvet på en bredere empiri.

Efter den lille smuttur forbi folketroen og kalkmalerierne beskriver Svendrup dernæst hvorledes kong Christian 2. trak trolddomssagerne længere ind i den verdslige lovgivning med hans by- og landlov (som i øvrigt sædvanligvis betegnes Land- og Byloven) fra 1521-22, dog uden at overtrædelse udløste dødsstraf. Denne lovgivning blev allerede ophævet igen i 1523, da kongen måtte forlade riget pga. oprør. Herefter kom som bekendt Reformationen til Danmark, og trolddomsopfattelsen ændrede sig – nok fra troldfolkenes perspektiv til det værre. Skiftet i mentalitet overfor især troldkvinde hang bl.a. sammen med skiftet i kvindesyn. Med Reformationen blev de kvindelige helgener fjernet fra kirken, der fremover domineredes af den maskuline treenighed, faderen, sønnen og Helligånden, og udenfor

kirken skete der en indskrænkning af kvinders rettigheder. Teologer som biskop Peder Palladius satte efter Reformationen trolddom højt på dagsordenen, hvor Palladius' En Visitatsbog gik hårdt efter bl.a. jordemødrene, som efter hans vurdering burde holdes under skarpt opsyn af præsterne. Palladius skelnede ikke som tidligere trendsættere mellem hvid og sort magi; begge dele var trolddom og skulle udryddes. Palladius var ifølge Svendrup friske vurdering populist og ikke bange for at kaste sig ud i fake news i sin iver for at skære igennem med en pointe. Ikke desto mindre har der, som Svendrup bemærker, næppe været udbredt folkelig opbakning bag Palladius' kamp mod den hvide magi, som stadig var en del af kulturen i senmiddelalderen.

Som definitivt punktum for middelalderens katolsk-folkelige trolddomstro udsendte Christian 4. i 1617 sin forordning om troldfolk, som gjorde trolddom strafbart med døden og satte fut i heksebålene i Danmark. Men det var altså først efter middelalderen, og dermed er forfatterens pointe demonstreret: Renæssancen med de verdslige love var hekseprocessernes tid, mens middelalderen – og dermed katolicismen og den gejstlige lovgivning – klarer frisag. Som afrunding får vi nogle vigtige årstal: Den sidste dømte heks blev henrettet i 1693, men det var først med straffeloven i 1886, at trolddom forsvandt fra dansk lovgivning. Det sidste tal skulle vist have været 1866, men det skal ikke skille os ad.

En af bogens svagheder er den begrænsede anvendelse af nyt kildemateriale. Magi og trolddom rummer en del interessante konklusioner, men mange af dem er baseret på tidligere kildestudier. Derudover havde det været oplagt med en refleksion over funktionaliteten og udsagnsværdien i de ikkeskriftlige kildetyper, der anvendes som indgang til middelaldermenneskets begrebsverden, herunder kalkmalerier og mundtlige overleveringer. Svendrup skal dog have ros for overhovedet at have kastet sig ud i brugen af disse kilder som jævnbyrdige med det skriftlige kildemateriale. Der findes ikke meget skriftligt kildemateriale, der beskriver bondestandens syn på verden i middelalderen i Danmark, så det er en spændende øvelse, han gør. Der kan ikke herske tvivl om, at der ligger et stort arbejde og personlig drivkraft bag bogen, og for den læser, der ikke i forvejen er bekendt med emnet, er det en fin indføring. Desværre bærer bogen præg af, at arbejdsbyrden har ligget i tiden op til den sidste gennemskrivning af manuskriptet. Den kunne have haft overordentligt stor glæde af en korrekturlæsning – og den ville heller ikke have taget skade af et gennemgående faktatjek. Meget af det er småting. Man kan godt se, at betegnelsen 'by- og landlov' grundlæggende indeholder de samme elementer som 'Land- og Bylov', for nu at tage det eksempel. Men hvis man vil citere fra bogen skader det i hvert fald ikke lige at dobbelttjekke betegnelser og årstal. Kan den flueknepende læser imidlertid først lægge sin sprog-OCD på hylden, gemmer der sig bag de knækkede sætninger et ganske interessant arbejde; og den barske sandhed er nok, at de sproglige skønhedsfejl var blevet fanget ved et større forlag.

Trods skønhedsfejlene er bogen et fint populærvidenskabeligt supplement til trolddomslitteraturen, som belyser tiden op til den danske heksefebers udbrud. Det er således en fin sammenfatning af viden om præ-reformatorisk trolddomstro – og glimrende hyggelæsning hvis man interesserer sig for middelalderen, kalkmalerier, overtro og virkelighedens hekseprocesser.

[Historie-online.dk, den 1. maj 2019]

← **Forrige artikel** (<http://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/vikingetid-og-middelalder-13-13-13-13/med-ord-og-ikke-med-slag>)

SE RELATEREDE ARTIKLER